

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГУМІН Олексій Михайлович

УДК 343.9:159.9.019.4

**КРИМІНАЛЬНА НАСИЛЬНИЦЬКА
ПОВЕДІНКА ОСОБИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів
2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, завідувач відділу проблем
кримінального права, криминології та судоустрою.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України
Коваленко Валентин Васильович,
Національна академія внутрішніх справ України,
ректор;

доктор юридичних наук, професор
Богатирьов Іван Григорович,
Поліцейська фінансово-правова академія, ректор;

доктор юридичних наук, доцент
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківський національний університет внутрішніх
справ, начальник кафедри кримінального права
та криминології.

Захист відбудеться «19» квітня 2011 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у загальній бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «17» березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах змін та перетворень у багатьох сферах суспільного життя відстежується зростання злочинності, набувають поширення різні види протиправної поведінки. Насильство супроводжує людство впродовж усього часу свого існування, зазнають змін лише обсяги на рівні якісних його показників, які залежать від соціальних, політичних, економічних, загальноісторичних та інших процесів розвитку суспільства.

Теорія та практика постійно стикаються з двома основними проблемами: ріст насильства у його різних проявах та зниження рівня протидії йому.

Упродовж 2009 р. правоохоронними органами України зафіксовано 398,044 тис. злочинів, що на 13,1% перевищує показник попереднього року. Найбільшу кількість злочинів зафіксовано органами внутрішніх справ України (близько 99% від загальної кількості злочинів).

Офіційна статистика останніх років вказує на зростання відсотка розкриття вбивств (93,1% – у 2008 р., 93,3% – у 2009 р.), грабежів (60,7% – у 2008 р., 60,9% – у 2009 р.), зґвалтування (89,7% – у 2008 р., 92,5% – у 2009 р.). Проте це не відображає реального стану насильницької злочинності та запобігання їй, оскільки дослідження латентної частини злочинів, аналіз протиріч серед наявних різновидів державного статистичного обліку свідчать, що зниження обсягів реєстрації та зменшення показників злочинності не відповідають дійсності – на рубежі століть кримінальне насильство та терор є частиною негативної характеристики українського суспільства.

За останні двадцять років розвитку державності в Україні зусилля, спрямовані на створення ефективної системи протидії злочинності, не дають належних, позитивних результатів. Засади охорони основних прав людини, які передбачено у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), не дотримуються і не забезпечуються повною мірою органами державної влади та управління. Подальший розвиток суспільства, що має тенденції до криміналізації, посягання окремих його членів на життя і здоров'я громадян, вимагає пошуку оптимальних шляхів блокування, нейтралізації та усунення негативних чинників, умов та детермінант, що сприяють вчиненню насильницьких дій.

Різноманітні аспекти злочинного насильства дедалі частіше привертають увагу не тільки юристів, а й фахівців інших галузей знань – психології, філософії, соціології тощо. Поява і розвиток науки про насильство – віолентології (від лат. *violence* – насильство) – є однією зі спроб сучасного

суспільства підійти до розв'язання проблеми кримінальної насильницької поведінки особи.

Кримінально-правовий аспект дослідження насильницької поведінки особи має принципове значення для кримінології, зокрема щодо визначення понять насильницького злочину та насильницької злочинності, а також видів насильницьких злочинів.

Існує теоретична і практична необхідність у подальшому вивченні проблем кримінального насильства, у поглибленні кримінологічного дослідження його проявів, форм поведінки злочинця та жертви, у розробці заходів запобігання йому, зокрема органами внутрішніх справ.

Серед науковців, які займаються проблемами кримінології, триває дискусія щодо такого ключового поняття, як «насильство». Насильство розрізняють у «чистому вигляді» і насильство як спосіб впливу на інший об'єкт. Тому за складних соціально-економічних умов актуальним є з'ясування поняття насильства; розробка ефективного механізму боротьби з насильством; аналіз відповідних норм кримінального закону та практики його застосування органами внутрішніх справ як особливим суб'єктом запобігання до осіб, яким властива насильницька поведінка. Актуальним є вивчення проявів кримінальної насильницької поведінки у сучасному світі, дослідження її окремих форм та видів, а також аналіз можливих способів «пом'якшення» її наслідків для подальшого життя людства, постійним супутником якого, на жаль, є насильство.

Чільне місце у запобіганні насильницьким злочинам належить ОВС та їх підрозділам. Саме вони, в більшості випадків, в порівнянні з іншими правоохоронними інституціями держави, наділені відповідними повноваженнями для виконання цієї функції. Саме тому розв'язання проблем насильницької поведінки та запобігання їй є актуальним як з теоретичної, так і з прикладної точки зору.

Визначення напряму дослідження ґрунтувалося на фундаментальних працях учених, які розглядали окремі аспекти проявів насильства у своїх працях, а саме: Р.А. Базарова, О.І. Бойцова, В.О. Владімірова, Л.Д. Гаухмана, В.В. Єраксіна, В.В. Іванової, І.Я. Козаченка, М.Й. Коржанського, Г.А. Крігера, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, П.С. Матишевського, В.О. Навроцького, Б.С. Нікіфорова, М.І. Панова, А.О. Пінаєва, М.І. Побігайла, Л.В. Сердюка, В.І. Сімонова, М.В. Стерехова, В.Я. Тація, Р.І. Тевліна, А.П. Тузова, С.Д. Шапченка, Р.Д. Шарапова та ін. Попри важливість напрацювань учених, ще далеко не всі аспекти насильства у складах злочинів, передбачених чинним Кримінальним кодексом України, були піддані кримінологічному дослідженню.

Вагомий внесок у теоретичні розробки проблем запобігання насильницькій поведінці зробили російські та вітчизняні вчені: О.М. Бандурка,

І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, Л.М. Давиденко, П.С. Дагель, А.І. Долгова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, П.П. Михайленко, О.М. Литвинов, Г.М. Міньковський, Л.В. Франк та багато інших. Чимала кількість праць із кримінального права та кримінології присвячені загальним питанням теорії запобігання злочинності та окремим її видам, що створює умови для подальших досліджень і вироблення рекомендацій та пропозицій, які сприятимуть розв'язанню цієї проблеми.

Одним із завдань кримінологічної науки є пошук оптимальних шляхів удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, складовою яких є насильницька поведінка особи, а також розробка з цією метою відповідних теоретичних і практичних рекомендацій щодо їх запобігання та усунення. Потребує подальшого вдосконалення наявна кримінологічна теорія зниження рівня насильницької поведінки, зокрема, і кримінального насильства – як одного з найнебезпечніших проявів насильницької поведінки.

Це викликано тим, що проблема насильства у кримінальному праві розглядалась в основному в межах аналізу конкретних складів злочинів проти особи, власності, статевої свободи та статевої недоторканості без урахування загальних тенденцій її виникнення та здійснення.

Враховуючи, що практично третина Особливої частини КК України містить опис насильницьких злочинів, а їхній склад – у різних главах кримінального закону, ми не обмежуємось дослідженням насильства стосовно якоїсь однієї групи злочинів.

Актуальною у цьому аспекті є сукупність норм, які визначають склад злочинів та покарання за суспільно небезпечні посягання на права і свободи людини і громадянина, залежно від конкретного об'єкта злочинного діяння (розділи II–VI Особливої частини КК України). Вказані злочини є основними у насильницькій злочинності.

У роботі розглянуто питання кримінально-правової боротьби з насильством, оскільки ця проблема є комплексною за своїм змістом, а її розв'язання вимагає застосування системних та конкретних підходів, які будуть дієвими та ефективними.

Недостатнє дослідження окреслених проблем, наявність суперечливих, а в окремих випадках помилкових підходів до їх розв'язання, необхідність їх переосмислення, з урахуванням вітчизняного і міжнародного досвіду у протидії насильницьким посяганням на життя особи, значною мірою зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів наукового

забезпечення діяльності органів внутрішніх справ на період 2010–2014 років, затверджених наказом МВС України № 347 від 29 липня 2010 р., згідно із Пріоритетним напрямком розвитку правової науки на 2005–2010 рр., рекомендованим Академією правових наук України (постанова № 2/04-2 від 18 червня 2004 р.), а також планами науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ (тема науково-дослідницьких і дослідницько-конструкторських робіт «Проблеми реформування правової системи України», номер державної реєстрації 0109U007853).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних напрацювань, емпіричних і статистичних даних з'ясувати та обґрунтувати кримінальну насильницьку поведінку особи, вплив деліктних і криміногенних чинників на її формування, запропонувати шляхи удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання насильству серед громадян.

Обрана мета обумовлює необхідність вирішення таких основних завдань:

– з'ясувати теоретичний зміст понять насильства та кримінального насильства, розглянути концептуальні питання відповідно до специфічних ознак указаних понять із використанням досягнень наук кримінального права, деліктології, деонтології, конфліктології з урахуванням наявного історичного аналізу насильницької поведінки у різноманітних її різновидах та формах прояву;

– охарактеризувати сучасну насильницьку злочинність із використанням статистичних показників, а також за матеріалами емпіричних досліджень;

– здійснити аналіз норм кримінального законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, які вчиняються із застосуванням фізичного, психічного, а також комбінованого (поєднаного) – сексуального та економічного насильства, які можуть бути їх складовими;

– обґрунтувати доцільність комплексного аналізу детермінації кримінальної насильницької поведінки особи;

– з'ясувати основні причини та умови високої латентності насильницьких злочинів;

– узагальнити досвід використання українського та зарубіжного законодавства щодо запобігання кримінально караній насильницькій поведінці особи, і на підставі чого запропонувати авторські рекомендації, спрямовані на вдосконалення вітчизняного законодавства у цьому напрямі;

– обґрунтувати та сформулювати конкретні рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у сфері запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням насильства, а також діяльність органів внутрішніх справ щодо запобігання такій поведінці особи.

Предметом дослідження є кримінальна насильницька поведінка особи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення завдань дисертаційного дослідження з урахуванням специфіки його предмета й об'єкта було використано систему загальнонаукових і спеціальних методів.

Застосовано окремі наукові методи: *метод функціонального аналізу*, на основі якого насильство розглядається як динамічне явище (р. 1 пп. 1.1., 1.2., 1.3.); *емпіричний метод* (р. 1 пп. 1.1., 1.3., р. 2 пп. 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., р. 3 пп. 3.1., 3.2., 3.3.); *логіко-нормативний метод* (під час підготовки проектів змін та доповнень до чинного законодавства) (р. 1 п. 1.3., р. 3 пп. 3.1., 3.2., 3.3.); *компаративістський метод* дозволив виявити загальні риси і специфічні особливості розвитку вітчизняного та іноземного законодавства на шляху викорінення насильства (р. 3 пп. 3.1., 3.2., 3.3.); *пізнавальний, або когнітивний* (що дало змогу обґрунтувати провідне значення кримінологічних знань, умінь, навичок у здійсненні профілактичної діяльності органів внутрішніх справ) (р. 2 п. 2.4., р. 3 п. 3.3.); за допомогою *системного методу* визначено структуру та класифікацію суб'єктів запобігання кримінальній насильницькій поведінці (р. 3 п. 3.3.). В ході дослідження використовувався *герменевтичний метод* тлумачення текстів та нормативних актів (р. 3 п. 3.1.); *метод аналогії* (було використано під час формулювання висновків щодо виділення форм та методів діяльності ОВС у зниженні рівня кримінальної насильницької поведінки осіб) (р. 3 п. 3.3.).

Застосування методів *анкетування та опитування, безпосереднього спостереження* сприяло проведенню опитування та вивчення особових справ засуджених, а також дозволило зібрати емпіричний матеріал для характеристики рівня та динаміки досліджуваної кримінальної насильницької поведінки, з'ясувати їх причини й умови. Для первинної обробки інформації, отриманої зі статистичної звітності та засобів масової інформації, застосовувались статистичні прийоми, зокрема зведення та групування, розрахунку різних видів відносних величин (див. Додатки А, Б, В). Зібраний емпіричний матеріал щодо кримінальної насильницької поведінки особи було піддано системній обробці й аналізу, що забезпечило отримання взаємопов'язаних достовірних уявлень про нього.

Теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених із кримінології, кримінального права, криміналістики, кримінального процесу, адміністративного права, конфліктології, юридичної психології, педагогіки, соціології, управління та інших напрацювань теоретичного і практичного змісту.

Нормативно-правову основу дисертації становлять Конституція України, кримінальне законодавство та законодавство інших галузей права, рішення вищих судових органів України, відомчі акти правоохоронних органів, у яких розглядається природа та сутність правозастосовної діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання кримінальному насильству, повноваження посадових осіб та підрозділів системи МВС у вказаній сфері.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали опитування за спеціально розробленою дисертантом анкетною студентів (усього 1200 осіб), курсантів, слухачів-заочників та слухачів курсів перепідготовки (всього 1200 осіб) Львівського державного університету внутрішніх справ (дослідження проводилось у період 2003–2008 рр.). Узагальнено результати дослідження особових справ засуджених до позбавлення волі за насильницькі злочини, які перебували у слідчому ізоляторі Департаменту з питань виконання покарань у Львівській області за період з 2003 до 2008 рр. (всього проаналізовано 600 особових справ засуджених). Здійснено аналіз друкованих видань засобів масової інформації на предмет висвітлення насильницької поведінки в українському суспільстві за період з 2001 до 2008 рр. (проаналізовано близько 10000 публікацій). Автором проаналізовано реєстр вироків у кримінальних справах на сайті Верховного Суду України, винесених у 2009–2010 рр. (понад 200 вироків).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що на основі проведеного комплексного вивчення та аналізу з'ясовано, обґрунтовано і запроваджено авторське визначення понять кримінальної насильницької поведінки особи, з'ясовано систему та зміст деліктогенних і криміногенних чинників, що її обумовлюють, подано узагальнену кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, вчинених особою, запропоновано шляхи удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання їм.

У дисертації обґрунтовано низку нових у концептуальному аспекті та важливих для правоохоронної практики положень і висновків щодо кримінальної насильницької поведінки особи, які виносяться на захист, а саме:

вперше:

– як самостійний об'єкт кримінологічного дослідження, розглядається кримінальна насильницька поведінка особи, під якою пропонується розуміти зовнішні прояви та пов'язані з ними внутрішні психічні стани особи, що проявляються у забороненому кримінальним законом умисному фізичному або психічному впливі на іншу особу (чи інших осіб);

– обґрунтовано, що за кількісними та якісними відмінностями кримінальна насильницька поведінка може проявлятися у кримінально-насильницькому вчинку (одноразовому акті насильства), та у кримінально-насильницькій діяльності (сукупності кримінально-насильницьких вчинків);

– висловлено позицію, що є підстави вважати, що у чинному Кримінальному кодексі України обґрунтовано передбачено відповідальність в основному за всі найбільш суспільно небезпечні прояви насильницької поведінки;

– обґрунтовується, що сексуальна та економічна насильницька поведінки завжди пов'язані з психічним, а в окремих випадках із фізичним насильством. За їх відсутності наявність сексуального та економічного насильства виключається;

удосконалено:

– поняття насильства. Пропонується розмежувати кримінально-правове та кримінологічне поняття насильства. Під насильством у кримінально-правовому значенні пропонується розуміти умисний, суспільно небезпечний, кримінально-протиправний вплив на тіло або психіку іншої особи (осіб). Формою кримінального насильства є умисний злочин, який містить ознаки такого насильства або в диспозиції кримінально-правової норми, або (і) у фактичній характеристиці вчиненого діяння або (і) в якому насильство виступає як спосіб досягнення мети. Виокремлено специфічні ознаки кримінально-правового та кримінологічного поняття насильства. Кримінологічне поняття насильства включає в себе, окрім насильства в кримінально-правовому розумінні, також внутрішні прояви насильницької поведінки особи. Це поняття слід трактувати ширше, ніж кримінально-правове, оскільки кримінологія має свій специфічний предмет, вивчає закономірність злочинності у всіх її проявах, детермінації і причинності: кримінологічне поняття насильства включає в себе не тільки його кримінальні й передкримінальні прояви (адміністративно-карані або такі, що іще не оцінюються, як аморальні і т. д.) щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу;

– визначення комбінованих (поєднаних) видів насильства: сексуального, під яким слід розуміти насильницьке посягання однієї особи на статеvu свободу, статеvu здоров'я чи статеvu недоторканність іншої особи, що здійснюється без явно вираженої згоди цієї особи та може призвести до порушення її фізичного чи психічного здоров'я, смерті; економічного, що становить умисне незаконне насильницьке позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які потерпілий має передбачене законом право, що може призвести до його спричинення економічної недостатності, порушення фізичного чи психічного здоров'я, смерті;

– класифікацію насильницької поведінки за різними підставами: за тривалістю вчинених дій (кримінально-насильницький вчинок; кримінально-насильницька діяльність); за ступенем реалізації злочинного наміру (незакінчена (готування до злочину і замах на його вчинення) та закінчена кримінально-насильницька поведінка); за критерієм активності дій – активна та

пасивна (виходячи з кримінологічного трактування автором поняття насильства, яке може вчинятися шляхом не тільки діяння, а й бездіяльності);

– на відміну від численних пропозицій щодо створення різноманітних державних фондів на допомогу усім потерпілим від злочинів, обґрунтована доцільність створення спеціального державного фонду для виплати компенсації потерпілим саме від насильницьких злочинів у випадках, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, або така особа переховується чи є неплатоспроможною; на підставі аналізу правозастосовної практики, з урахуванням значного зростання кількості насильницьких злочинів та постраждалих від них, аргументовано необхідність створення центрів із надання соціальної допомоги жертвам насильства та введення у вищих навчальних закладах усіх форм підпорядкування спеціальних курсів із подолання насильницької поведінки, використовуючи міжнародний досвід вирішення цієї проблеми;

отримали подальший розвиток:

– вчення про кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильницькі діяння, та жертву насильницької поведінки. Характеристика таких осіб подана стосовно різних форм насильницької поведінки (фізичного, психічного та комбінованого насильства);

– знання про специфічні прояви кримінальної насильницької поведінки у сфері сімейно-побутових відносин. Доведено, що проявам насильницької поведінки, як правило, передують загострення чи ускладнення триваючого конфлікту, пов'язаного з одностороннім або взаємним застосуванням насильства;

– підходи до організації протидії кримінальній насильницькій поведінці на загальнодержавному рівні та роботи органів внутрішніх справ, як одного з основних суб'єктів такої діяльності. Для покращення якості реагування на інформацію про вчинення насильства у чергових частинах органів внутрішніх справ доцільно створювати постійно діючі спеціалізовані групи з метою підвищення ефективності реагування на інформацію про вчинення насильства в сім'ї, про хуліганські прояви у квартирах і гуртожитках, заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв, вчинення мордування та про погрози вбивства;

– з урахуванням специфіки застосовуваного насильства у досліджуваних злочинах сформульовано заходи із запобігання їм окремими підрозділами ОВС (спеціально-кримінологічне, індивідуальне та віктимологічне). Обґрунтовано позиції щодо: закріплення індивідуальної відповідальності суб'єктів запобігання за її результатами; започаткування системи заохочень у правоохоронних органах за результатами попереджувальної роботи; активнішого залучення до такої діяльності громадськості, органів місцевого самоврядування, окремих громадян;

– положення про окремі складові елементи кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильницькі діяння, та жертви насильницьких злочинів (стан, структура, динаміка, географія, мотиви та ін.); теза про взаємозалежність мотиву насильницького злочину та виду кримінально-насильницької поведінки;

– твердження про специфічні прояви латентної насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин та пропозиції про удосконалення механізму статистичного обліку деліктогенних і криміногенних сімей, а також вчинених типових внутрішньосімейних злочинів насильницького характеру (групу насильницьких злочинів, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері, доцільно виділити як предмет статистичної звітності та прогнозно-аналітичної роботи – кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства у сім'ї за його видами та вжиті щодо них заходи);

– пропозиції щодо використання позитивного досвіду застосування кримінального зарубіжного законодавства і практики профілактичного виховного впливу на осіб, схильних до насильницьких проявів, в українській законодавчій та правозастосовній діяльності, зокрема: декриміналізація окремих насильницьких діянь осіб, які вчинили нетяжкі злочини проти членів своєї сім'ї, і віднесення їх до розряду адміністративних проступків; примусове проходження лікування за рахунок винної особи, яка має підвищений рівень агресивності та вчинила злочин насильницького характеру, спеціальних «тренувальних» курсів соціальних навичок спілкування та взаємодії з іншими громадянами тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації положення, узагальнення, висновки та рекомендації сприяють розв'язанню теоретико-прикладних проблем кримінальної насильницької поведінки особи та запобігання їй ОВС і можуть бути використані в подальшому на таких рівнях:

– у сфері правотворчості – пропозиції та рекомендації дисертаційного дослідження можуть слугувати для уточнення низки законодавчих та підзаконних актів, що сприятиме удосконаленню діяльності органів внутрішніх справ у запобіганні кримінальній насильницькій поведінці (р. 2, р. 3);

– у правозастосовній діяльності – використання одержаних результатів дозволить поліпшити роботу ОВС при подальшому вдосконаленні законодавства у сфері регулювання суспільних відносин та запобіганні кримінальній насильницькій злочинності (р. 2, р. 3);

– у правовиховній сфері – матеріали дисертації можуть бути використані у роботі підрозділів ОВС для підвищення рівня правової культури населення та зміцнення позитивного іміджу ОВС у запобіганні кримінальній насильницькій злочинності (р. 3);

– у сфері науково-дослідної діяльності – для подальшої розробки теоретичних питань дослідження кримінальної насильницької поведінки, виявлення її детермінантів та протидії їй органами внутрішніх справ (р. 1, р. 2, р. 3);

– у навчальному процесі – матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці підручників та навчальних посібників із дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право», «Конфліктологія», окремих спецкурсів, а також інших суміжних наук (р. 1, р. 2, р. 3).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблено автором особисто.

Апробація результатів дисертації здійснювалася шляхом оприлюднення матеріалів дослідження на наукових конференціях, семінарах, «круглих столах», зокрема, на: міжнародній науково-практичній конференції «Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві» (Львів, 17–18 квітня 2000 р.); науково-практичній конференції «Кримінальний кодекс України 2001 року (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)» (Львів, 4–5 квітня 2003 р.); науково-практичній конференції «Кримінальний кодекс України 2001 року (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)» (Львів, 6–7 квітня 2004 р.); звітній науково-практичній конференції юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, 14 травня 2007 р.); круглому столі «Удосконалення правового регулювання провадження досудового слідства» (Львів, 22 травня 2008 р.); науково-практичній конференції «Фахова підготовка слідчих: актуальні проблеми та перспективи удосконалення» (Львів, 6 червня 2008 р.); постійно діючому науково-практичному семінарі «Особливості розкриття та розслідування підрозділами ОВС злочинів проти життя та здоров'я і суміжних злочинів» (Львів, 19 листопада 2009 р.); постійно діючому науково-практичному семінарі «Особливості розкриття та розслідування підрозділами МВС України злочинів проти життя та здоров'я особи» (Львів, 27 листопада 2009 р.).

Основні результати та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології, кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 35 публікаціях, зокрема: 1 одноосібній монографії, 1 монографії у співавторстві, 24 наукових статтях у фахових наукових виданнях, а також у 9 тезах виступів на конференціях, семінарах, «круглих столах».

Структура дисертації обумовлена предметом дослідження, метою і завданнями, складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг рукопису дисертації становить 628 сторінок, із яких основний текст – 358 сторінок. Список використаних джерел містить 503 позиції на 46 сторінках. Додатки – на 222 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначено про її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, висвітлено ступінь розробки та методи наукового аналізу, визначено мету та завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості щодо публікацій, вказуються форми апробації та впровадження здобутих результатів.

Розділ 1 «Теоретичні засади дослідження феномена кримінальної насильницької поведінки особи» містить розгляд питань щодо формування наукового уявлення про стан дослідження проблеми кримінальної насильницької поведінки особи, а також про сутність насильства, насильницької поведінки особи та її ознак.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження проблеми кримінальної насильницької поведінки особи»* зазначається, що проблема проявів насильницької злочинності та насильства загалом упродовж всієї історії цивілізації людства розглядалася неоднозначно представниками різних наукових шкіл. Проте вивчення думок вітчизняних і зарубіжних науковців дає можливість простежити еволюцію ставлення до проблеми насильницьких злочинів, з'ясувати, на якому рівні є стан її дослідження, а відтак сформулювати власні підходи до висвітлення цієї проблематики. Зосереджується увага на тій обставині, що поняття кримінальної насильницької поведінки не існує в історичній ретроспективі. Поєднавши висловлені теоретичні позиції, виділено певні взаємозв'язки кримінальної насильницької поведінки з різними чинниками.

У *підрозділі 1.2 «Поняття та зміст кримінальної насильницької поведінки особи»* зазначається, що сфера насильницької поведінки дуже різноманітна – починаючи від примусу, аж до певного обмеження свободи. Враховуючи, що йдеться тільки про діяння, передбачені чинним КК України, то правомірно говорити про кримінально-насильницьку поведінку, проявом якої є саме кримінальне насильство.

Зазначається, що насильницька поведінка – це складна матерія, яка характеризується більш високим ступенем організації вчинку та поєднує в собі сукупність вчинків, які подекуди набувають форми насильницької закономірності. Насильницька ж діяльність – це сукупність послідовно здійснюваних поведінкових актів, для якої притаманні ознаки масовості, організованості, тривалості здійснення тощо.

Некримінальне насильство – це правомірний акт застосування сили, передбачений нормами Загальної частини КК України, який, як правило, заподіює шкоду інтересам, що охороняються кримінальним законом, спрямований проти або всупереч волі людини, що обмежує його права і свободи, його недоторканність, а також застосування до людини різних форм реалізації кримінальної відповідальності.

Констатується, що поняття «насильство» вживається не тільки у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України як конструктивна або кваліфікуюча ознака злочинів окремих видів, а й, наприклад, у ст. 40 Загальної частини КК України. У чинному КК України поряд з термінами «насильство», «фізичне насильство» використовуються такі терміни, як «напад», «знущання», «мучення», «захоплення», «опір», «мордування», «катування», «примушування», «фізичні чи моральні страждання», «спричинення шкоди здоров'ю», «заподіяння тілесних ушкоджень» та ін.

Проведений аналіз кримінально-правових визначень понять насильства, а також з'ясування семантичного тлумачення терміна насильства, його етимологічного значення, огляд літератури з проблеми насильства різних дослідників дали змогу встановити найбільш істотні ознаки насильства. Насильством можна заподіяти тілесну (фізична шкода) та психічну (психічна шкода) травму. У диспозиціях багатьох статей вказані види кримінального насильства переплітаються, як комбінація протиправних дій разом із сексуальним та економічним – комбінованими (поєднаними) видами насильства.

Обґрунтовується теза про те, що «насильство» є поняттям ширшим, ніж «кримінальне насильство», адже спектр дій суто насильства більш різноманітний.

Кримінологічне поняття насильства (у порівнянні з кримінально-правовим) включає в себе не тільки його кримінальні, й передкримінальні прояви щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика кримінальної насильницької поведінки особи» містить п'ять підрозділів, у яких розглядаються питання кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильницькі діяння, віктимологічної характеристики жертви кримінальних насильницьких дій, детермінації та латентності кримінальної насильницької поведінки особи.

У підрозділі 2.1 «*Види та форми кримінальної насильницької поведінки*» залежно від об'єкта посягання виділено такі види кримінального насильства, як фізичне та психічне, а також комбіновані (поєднані) види – сексуальне та економічне насильство, які можуть бути їх складовими. Відповідно,

насильницькі злочини, залежно від способу впливу на об'єкт посягання, поділяються на: злочини, вчинені із застосуванням фізичного насильства; злочини, вчинені із застосуванням сексуального насильства; злочини, вчинені із застосуванням комбінованих (поєднаних) видів насильства (економічного і сексуального).

Зазначається, що така класифікація має умовний характер та дозволяє лише визначити види кримінально-насильницької поведінки залежно від способу впливу на об'єкт посягання, адже більшість насильницьких злочинів вчиняється із застосуванням одночасно двох та більше видів насильства. Однак наведена класифікація групує злочини як за ступенем тяжкості, так і за способом впливу на об'єкт посягання.

Фізичне насильство класифіковано за такими критеріями: за ступенем небезпеки для життя іншої людини (небезпечна для життя шкода здоров'ю; безпечна для життя шкода здоров'ю); за ступенем тяжкості завданих пошкоджень здоров'ю потерпілого (смерть; тяжкі тілесні ушкодження; середньої тяжкості тілесні ушкодження; легкі тілесні ушкодження; побої); за формою вини до дій та наслідків (навмисне та необережне (тільки щодо наслідків)); за формою прояву (мордування та жорстоке поводження); за функціональною роллю (спричинення смерті з хуліганських мотивів; вчинення діянь, пов'язаних зі службовими та громадськими обов'язками, у стані необхідної оборони; крайньої необхідності і т. ін.).

Під поняттям психічного насильства розуміється умисний вплив, пов'язаний з дією однієї особи на психіку іншої, шляхом інформаційного психічного впливу, яким може завдаватися або завдається шкода фізичному чи психічному здоров'ю, економічній незалежності чи сексуальним благам.

Розрізняються два види сексуального насильства (як складової комбінованого (поєднаного) насильства) – без фізичної взаємодії (взаємодії: ексібіціонізм (демонстрація оголених геніталій); вуайеризм (підглядання за сексуальними діями або роздяганням); дитяча порнографія (використання дітей як моделей порнографічних матеріалів; сексуального змісту словесні образи і непристойні зауваження, в тому числі телефоном або через мережу «Інтернет») і з фізичною взаємодією (розпусні діяння (насильницький петтінг – «мацання», будь-які маніпуляції зі статевими органами або примушування до них жертви); інцест – сексуальні діяння з родичами; згвалтування – примусові статеві зносини із застосуванням фізичної сили або погрози її застосування).

Аргументується, що сексуальне насильство (як вид комбінованого (поєднаного) насильства) посягає на три основні блага: статеvu свободу, статеvu недоторканність та статеvu здоров'я, і, як правило, вчиняється проти волі потерпілого, що заподіює йому різного роду шкоду.

Завдяки проведеним емпіричним дослідженням встановлено, що найбільш поширеним різновидом (формою) економічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і вчиняється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), є підпал (знищення) майна, боргова кабала, невивплата пенсії, невивплата соціальної допомоги, одноособове прийняття важливих фінансових рішень, низький (жалюгідний) рівень життя, крадіжка, несвоєчасна виплата стипендії, погроза знищенням майна.

Виокремлено основні відмінності економічного насильства з фізичним і психічним насильством.

Під економічним насильством (як видом комбінованого (поєднаного) насильства) пропонується розуміти умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, спричинити економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Проведено класифікацію видів кримінально-насильницької поведінки: 1. За критерієм якісних відмінностей кримінально-насильницька поведінка поділяється на: а) кримінально-насильницький вчинок; б) сукупність кримінально-насильницьких вчинків; 2. За критерієм реалізації насильницького наміру на: а) незакінчену кримінально-насильницьку поведінку (підготовка до насильницького злочину та замах на його вчинення); б) закінчену кримінально-насильницьку поведінку; 3. За критерієм активності дій: а) на активну кримінально-насильницьку поведінку; б) на пасивну кримінально-насильницьку поведінку; 4. За способом впливу на об'єкт посягання на: а) фізичне насильство; б) психічне насильство; в) комбінація даних видів насильства з економічним чи сексуальним.

У підрозділі 2.2 «Поширеність кримінальної насильницької поведінки в сучасному українському суспільстві та кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє насильницькі діяння» науково визначено комплекс особистісних кримінологічних характеристик особи, яка вчиняє насильницькі діяння.

Констатується, що особа, яка вчиняє насильницькі діяння, – одна з центральних і водночас найбільш складних проблем науки кримінології. Тому досліджувати особу, яка вчиняє насильницькі діяння, вкрай необхідно, щоб, поєднуючи з іншими детермінантами кримінального насильства, судити про дійсні причини та умови кримінально-насильницької поведінки, розробляти заходи попереджувального впливу.

Особою, яка вчиняє насильницькі діяння, визнається людина, наділена сукупністю істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених психологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницького посягання та надають її вчинкам характеру підвищеної суспільної небезпеки.

Відповідно, особа, яка вчиняє насильницькі діяння, – це умовна модель, що складається із сукупності стійких соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особистості, які проявляються у вчиненні насильницького злочину, що посягає на життя, фізичне та психічне здоров'я, статеву свободу та статево недоторканність, матеріальний добробут.

Насильницька спрямованість та різновиди форм прояву кримінально-насильницьких дій дозволили провести таку типологію осіб, які вчиняють насильницькі діяння: особи, які вчиняють фізичне насильство; особи, які вчиняють сексуальне насильство; особи, які вчиняють комбіновані (поєднані) види насильства – сексуальне та економічне.

Підсумування соціально-демографічних, етико-психологічних та кримінально-правових ознак дало змогу визначити кримінологічну характеристику, притаманну кожному типу осіб, які вчиняють насильницькі діяння.

Зроблено висновок, що проведена типологізація та наведена кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильницькі діяння, мають велике значення для розуміння причин і умов появи кримінально-насильницької поведінки, дозволяють прогнозувати її вірогідність і спрямованість та виступають необхідною базою для розробки заходів профілактики, найбільш адекватних для кожного типу особи злочинця відповідно до його насильницької спрямованості.

У підрозділі 2.3 *«Латентність кримінальної насильницької поведінки особи та проблеми її усунення»* автором зазначається, що виникнення умов та причин високої латентності насильницьких злочинів, на нашу думку, пов'язані з трьома групами обставин, а саме: а) обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельна діяльність винного щодо приховування злочинного посягання і т. ін.); б) обставини, пов'язані з поведінкою потерпілих, свідків, очевидців (з тих чи інших мотивів вказані особи не повідомляють відповідним органам про вчинені злочини); в) обставини, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (відсутність належної реакції з їхнього боку на виявлену інформацію про вчинення насильства, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку вчинених злочинів, випадки приховування від обліку вчинених злочинних посягань, випадки помилкової кваліфікації вчиненого злочину як адміністративного, цивільно-правового і дисциплінарного впливу, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їх можливостей та ін.

Латентна насильницька злочинність визначається як сукупність злочинів насильницької спрямованості, які фактично мали місце, але не були виявлені та

офіційно зареєстровані у встановленому чинним законодавством порядку чи були зареєстровані за помилковою юридичною кваліфікацією, внаслідок чого не було вжито щодо них належних заходів реагування з боку уповноважених на це органів державної влади.

Розкривається теза про те, що важливим аспектом віктимологічної профілактики повинно стати встановлення латентних жертв і робота з ними.

Констатується факт, що нині посилена діяльність щодо усунення невиявленої (латентної) насильницької злочинності в Україні не спостерігається. Із цим особливо небезпечним явищем, що спричиняє продовження насильницьких проявів та почуття безкарності, необхідно вести чітко сплановану та послідовну боротьбу. І починати слід із усунення причин, які їй сприяють.

У підрозділі 2.4 «Віктимологічна характеристика особи, яка є жертвою кримінальних насильницьких дій» наголошується, що у поняття «жертва» входить існування безпосередньої взаємодії між сторонами, без наявності якої визнання особи власне жертвою злочину є неможливим.

Поняття «потерпілий від злочину» трактуємо як саму особу, яка особисто потерпіла від злочину, так й інших осіб, яким опосередковано заподіяно шкоду злочином. Тому під поняттям «жертва» ми розуміємо винятково осіб, яким безпосередньо заподіяно шкоду злочином.

Звертається увага на ту обставину, що для жінок властивий вищий ступінь віктимізації, ніж для чоловіків. Виводиться певна закономірність, яка підтверджується емпіричними даними, що вік жертви насильницького посягання залежить від обраного особою виду кримінально-насильницької поведінки.

Стверджується, що низький освітній рівень жертв насильницьких злочинів не тільки належить до криміногенних ознак особистості, а й, безумовно, підвищує її віктимність. Акцентується увага на соціальному рівні жертви.

Констатується, що за статевою ознакою жертвою стають здебільшого жінки.

Відзначається, що для жертв кримінально-насильницьких дій характерна наявність певного комплексу соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, поява яких за певних обставин детермінує їхню типову поведінку, а відтак і більшу ймовірність, ніж в інших осіб, стати жертвою кримінально-насильницької поведінки.

Обґрунтовується теза про те, що нерідко жертвами кримінального насильства стають особи, які мають аналогічні зі злочинцем характеристики, тобто потерпілі та злочинці належать до одного і того ж соціального типу: раніше судимі, алкоголіки, безробітні.

Важливо, що саме ця однотипність потерпілих дуже часто виступає основою взаємин зі злочинцем, що базуються на спільності інтересів, схильностей, уподобань, рівня освіти, захоплень, професійних якостей.

Досліджуючи зв'язок злочинець – жертва, їхню природу і роль у розвитку конфліктної взаємодії, що призвела до вчинення насильницького злочину, робиться висновок, що у структурі насильницької поведінки переважає група потерпілих, яка знаходилась зі злочинцем у певних соціальних зв'язках. Таким чином, навіть достатньо близькі стосунки, що пов'язують людей, не є сталими; міжособистісні взаємини динамічні та за певних умов (наприклад, при віктимній поведінці жертви) здатні переростати у насильницький злочин.

Враховуючи соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні властивості, взаємостосунки потерпілого та злочинця, а також поведінку жертв насильницьких злочинів, проведено типологізацію осіб, які є жертвами насильницьких злочинів: 1) за формою взаємостосунків між учасниками криміногенного конфлікту: а) жертви родинно-побутових стосунків; б) жертви професійно-випадкових стосунків; в) жертви за відсутності будь-яких соціальних зв'язків. Зазвичай, це особи, які постраждали від кримінально-насильницької поведінки сторонньої особи; 2) за типом поведінки жертви: а) жертви, які перешкоджають поведінці насильника. Це, зазвичай, особи, схильні до опору насильникові; б) нейтральні жертви; в) жертви з аморальною поведінкою; г) жертви з агресивною чи протиправною поведінкою; 3) за формою кримінального насильства (за результатами дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини): а) жертви фізичного насильства; б) жертви сексуального насильства; в) жертви психічного насильства; г) жертви економічного насильства.

Обґрунтовується думка, що жертвами кримінального насильства стає чимало осіб різного віку та статі, наділених певними віктимологічними характеристиками, що впливають із особливих міжособистісних стосунків та притаманних якостей.

Віктимологічні ознаки жертви насильницького злочину виконують важливу роль у вирішенні низки правових питань, пов'язаних із притягненням винного до кримінальної відповідальності, у виборі засобів відновлення порушених прав та законних інтересів потерпілих, а також у профілактиці їхньої повторної віктимізації.

У підрозділі 2.5 «Детермінація кримінальної насильницької поведінки особи» стверджується, що існування і прояви кримінального насильства визначаються загалом тими ж причинами й умовами, що й вся злочинність. Проте коло та інтенсивність низки криміногенних явищ і процесів є

специфічними, пов'язаними, зокрема, з напругою у суспільстві та мікросередовищі, стереотипами поведінки, що склались, уявленнями про дозволеність насильства в ньому.

Водночас, констатується, що кримінальна насильницька злочинність, як і її детермінація, – це системний феномен. Важливим є вироблення критеріїв відмежування насильницьких злочинів від ненасильницьких (їхня відсутність призводить до змішування ознак насильства). Кримінологія, зокрема, виділяє насильницьку злочинність – сукупність злочинів, учинених із застосуванням насильства, чим і визначається їхня однорідність. Соціальна природа насильницької злочинності – предмет спеціального дослідження.

Дисертант зазначає, що у більшості випадків криміногенні чинники, які детермінують насильницькі злочини, включають криміногенні явища широкого діапазону: від явищ, які породжуються глибинними соціально-економічними і політичними суперечностями (погіршення психологічного стану суспільства, зниження інтелектуального рівня певного прошарку населення, руйнування духовності та законності, підвищення міжособистісної та міжгрупової конфліктності, агресивності та ін.), до патологічних рис і неусвідомлених установок особи.

На основі аналізу наукової літератури робиться висновок, що залежно від сукупності криміногенних явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі міжособистісних криміногенних конфліктів, насильницькі злочини (незалежно від форми прояву) можна поділити на чотири групи: 1) сімейно-побутові; 2) ситуаційні; 3) ті, що заздалегідь плануються; 4) патологічні.

Значну увагу слід звернути на обставини, що формують агресивну насильницьку спрямованість особи в дитинстві та підлітковому віці.

За результатами емпіричних досліджень, одними з основних причин насильства серед молоді є: а) неправильне виховання в сім'ї; б) негативний вплив засобів масової інформації; в) кризові явища в економіці (безробіття, низький рівень життя); г) неповага до норм права та моралі. Окрім того, визначаються детермінанти згвалтувань, як форми поєднання декількох видів насильницької поведінки.

Розділ 3 «Запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи та роль органів внутрішніх справ у зниженні її рівня» містить три підрозділи, у яких висвітлюються питання правових та організаційних особливостей запобігання кримінально караній насильницькій поведінці особи на законодавчому та правозастосовному рівнях.

У підрозділі 3.1 *«Використання зарубіжного досвіду у запобіганні кримінальній насильницькій поведінці особи»* узагальнено досвід використання зарубіжного законодавства щодо запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи, і на підставі чого окреслюються теоретичні та практичні

рекомендації, спрямовані на вдосконалення вітчизняного законодавства у цьому напрямі.

Визнається, що з огляду на відносно незначний період існування України у статусі незалежної, правової, демократичної держави, їй бракує досвіду у вирішенні багатьох важливих питань із різних галузей діяльності, і, зокрема, у запобіганні насильницькій поведінці особи. Тому доцільним на сьогодні є використання позитивного досвіду інших країн, що дасть змогу українським науковцям і практикам перейняти все позитивне із того, що вже розроблено, впроваджено та апробовано в цих країнах, а також утриматись від використання методів та підходів, які себе не виправдали.

Обґрунтовується позиція щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини, які вчиняються у сфері сімейних відносин хоча б за допомогою конкретизації однієї з обставин, що обтяжують покарання, закріплених у ст. 67 Кримінального кодексу України, такою формою, як «вчинення злочину щодо члена сім'ї».

Обстоюється думка щодо доцільності створення системи контролю криміногенних сімей і соціальної допомоги їм за межами органів внутрішніх справ, наприклад, у рамках Міністерства соціального захисту (центрів комплексної – правової, соціальної, психологічної, медичної – допомоги сім'ї і жертвам сімейно-побутових злочинів, а також притулків для осіб, які зазнали насильства у сім'ї, за аналогом багатьох зарубіжних країн).

Ще одним кроком у подоланні проблеми насильства буде введення особливих видів звільнення від кримінальної відповідальності та умовного засудження у разі проходження оплачуваного за рахунок засудженої особи курсу психотерапії.

Як свідчить зарубіжний досвід, для ефективного вирішення проблеми кримінального насильства необхідні комплексні заходи: профілактика і виховання, програми соціальної, психологічної і консультативної допомоги жертвам насильства та їхнім сім'ям, спеціальні програми просвітництва, програми психокорекції для винуватця насильства, програми координації зусиль різноманітних органів та служб (правоохоронних органів, судів, соціальних служб, кризових центрів, психоневрологічних диспансерів, суспільних правозахисних організацій, навчальних закладів); і найголовніше – удосконалення правової бази для такої діяльності.

На основі аналізу зарубіжної наукової літератури та нормативно-правових актів стверджується, що, окрім покарання, попереджувальний потенціал мають такі форми примусового кримінально-правового впливу, як, зокрема, примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що застосовуються для засуджених із випробуванням тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну

відмову, необхідну оборону, затримання підозрюваного та умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності тощо.

У підрозділі 3.2 «*Організаційно-правові засади запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи*» стверджується, що аспект ефективності заходів кримінального примусу загалом визначається їхньою здатністю здійснити превентивний та виховний вплив на всіх членів нашого суспільства з метою навчитись поважати закон та запобігати можливим випадкам його порушення.

На думку автора, найоптимальнішим кроком до зниження рівня насильства у суспільстві за допомогою правових заходів є комплексне поєднання сили закону та норм моралі.

Стверджується, що певний попереджувальний ефект може бути досягнутий у результаті застосування кримінально-правових норм так званої «подвійної превенції». Це норми про кримінальну відповідальність за діяння, вчинення яких створює умови і сприятливу обстановку для вчинення інших, більш тяжких злочинів. Йдеться про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до КК України: за доведення до самогубства (ст. 120), погрозу вбивством (ст. 129), побої і мордування (ст. 126), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122), приготування до умисного вбивства (ст.ст. 14 і 15), незаконне поводження зі зброєю (ст. 263), хуліганство (ст. 296). У зв'язку з цим обстоюється позиція, що співробітникам міліції необхідно приділяти особливу увагу повідомленням громадян стосовно проявів сімейного насильства і ретельно перевіряти їх на предмет встановлення у діях правопорушника ознак злочину. У разі виявлення складу злочину винних осіб доцільно притягувати до кримінальної відповідальності, відтак досягається запобігання вчиненню ними сімейно-побутових вбивств і тяжких тілесних ушкоджень.

Робиться висновок, що кримінально-правова політика щодо недопущення проявів насильницької поведінки – науково обґрунтований напрям діяльності органів державної влади та громадськості, що полягає у визначенні основних напрямів, цілей і засад впливу на насильницьку злочинність, регулюванні практики їх застосування, розробці й реалізації заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини і громадянина та попередження насильницької поведінки засобами кримінального права.

Отже, кримінальне право покликане як впливати на злочинність, так і регулювати діяльність системи кримінального судочинства. Вважаємо, що проблеми, які виникають на цьому шляху, і є основними проблемами кримінології, кримінального права та інших суміжних наук. Зауважимо, що ефективність боротьби зі злочинністю кримінальними засобами залежить від організації діяльності щодо застосування законодавства, а також від того, наскільки досконалим є застосований закон.

На нашу думку, у правозастосовній практиці необхідно звернути увагу на підвищення профілактичного потенціалу норм Особливої частини Кримінального кодексу України. Це норми про кримінальну відповідальність за діяння, вчинення яких створює умови і безпосередню обстановку для вчинення інших, більш тяжких злочинів. Йдеться саме про подвійну профілактичну дію таких норм – проти злочинів, для боротьби з якими вони безпосередньо призначені, а також проти тяжких злочинів, для яких створюється сприятливий ґрунт, якщо зазначені діяння залишаться непокараними.

Зосереджується увага на тій обставині, що кримінальне покарання, а також інші заходи кримінально-правового характеру, не є виключними та мають поєднуватися із заходами економічного, соціального, інформаційного характеру.

У підрозділі 3.3 «Форми та методи діяльності органів внутрішніх справ щодо зниження рівня кримінальної насильницької поведінки особи» обґрунтовуються та формулюються конкретні теоретичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у сфері запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи.

Зазначається, що центральним суб'єктом боротьби зі злочинністю (із насильницькими злочинами зокрема) у системі правоохоронних органів є органи внутрішніх справ, які виявляють і розслідують більшість злочинів, сприяють їхньому запобіганню, що є одним із напрямів забезпечення внутрішньої безпеки держави. Завдання полягають також у розробці та винесенні на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконавчої влади проектів концепцій та програм боротьби зі злочинністю, профілактики злочинів, планів заходів щодо запобігання вчиненню їх окремих видів. У функції ОВС входять і забезпечення виконання цих заходів, а також аналіз даних про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів.

Робиться висновок, що запобігання насильницьким злочинам, яке здійснюють органи внутрішніх справ, – це комплекс заходів, спрямованих на: виявлення, нейтралізацію або усунення причин насильницької поведінки, її окремих видів та форм, а також умов, що її породжують (загальна профілактика); здійснення попереджувального впливу на осіб, поведінка яких свідчить про схильність до насильницьких проявів, а також позитивного впливу на їхнє найближче оточення (індивідуальна профілактика).

Розкриваються напрями спеціально-кримінологічного, індивідуального та віктимологічного запобігання насильницькій злочинності.

Зосереджується увага на розкритті тези про те, що спеціально-кримінологічне запобігання кримінальній насильницькій поведінці – це конкретна система протидії насильству, суть якої полягає у всебічній діяльності

держави та її інститутів, спрямованій на усунення основних причин і умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, пов'язані з насильством, а також на недопущення їх вчинення на різних стадіях виникнення злочинної поведінки, тобто на стадіях наміру на вчинення цих злочинів і замаху на них.

Зазначається, що у більшості випадків остаточне рішення про вчинення злочину значною мірою залежить від віктимної поведінки потерпілих в умовах конфліктної взаємодії з винним. У цьому контексті слід говорити про загальносоціальне та індивідуальне запобігання віктимізації.

Враховуючи можливості підрозділів ОВС, та відповідно до приписів нормативних актів (самостійно чи за участі громадськості) визначаються основні превентивні заходи для своєчасного запобігання вчиненню насильницьких дій.

Акцентується, що програмування запобігання насильницької злочинності має виступати як вихідне положення, яким оперують суб'єкти у процесі розробки, прийняття та реалізації розглянутих рішень. Досягненню позитивних результатів у цьому напрямі може сприяти чітка та спланована співпраця з усіма службами органів внутрішніх справ. Зазначені суб'єкти взаємодії є складовими єдиної системи ОВС, що покликані вирішувати завдання боротьби зі злочинністю загалом. Необхідність взаємодії між ними визначається потребою використання наявних у розпорядженні оперативних підрозділів специфічних (властивих тільки їм) сил, засобів і методів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі основні висновки, які мають наукове та практичне значення:

1. У дисертації зроблено теоретичне узагальнення і обґрунтовано практичні рекомендації щодо вирішення комплексу проблемних питань кримінальної насильницької поведінки особи. Незважаючи на значну кількість розробок із проблематики кримінально-насильницької поведінки особи, в ході дослідження повністю підтвердилась актуальність вказаної проблеми. Зокрема, не достатньо вивченими, такими, стосовно яких у науці тривають дискусії, залишаються питання щодо: з'ясування змісту понять насильства та кримінального насильства; розуміння насильницької поведінки в аспекті узгодженості поняття кримінально-правового і кримінологічного насильства, яке визначено в Законі України «Про запобігання насильству в сім'ї»; детермінації кримінальної насильницької поведінки особи; основних причин та умов високої латентності насильницьких злочинів, удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, складовою яких є насильницька поведінка особи.

2. У роботі на основі комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало можливість отримати низку теоретичних та практичних результатів, сформульовані пропозиції, які спрямовані на розвиток низки положень кримінальної та кримінологічної науки, які спрямовані на розвиток кримінології та теорії кримінального права, відкривають шляхи для подальших досліджень, мають практично-прикладне значення для юридичної освіти та подальшого вдосконалення законодавства. Ці базові положення певною мірою розкриваються, деталізуються, осмислюються у таких тезових узагальненнях:

2.1. Із кримінально-правової точки зору під насильством слід розуміти умисний, суспільно небезпечний і протиправний вплив, що здійснюється шляхом психічного або фізичного посягання особою на інших осіб, у результаті якого заподіюється шкода або створюється реальна загроза для життя, здоров'я, честі, гідності та інших прав і свобод громадян, що гарантовані Конституцією України і охороняються кримінальним законом. Це визначення є, по суті, визначенням кримінального насильства. Кримінально-правовими ознаками насильства є: насильство існує і проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів, як відношення; насильством завжди заподіюється шкода суспільним відносинам; насильство характеризується кількісними характеристиками, винятково зовнішніми проявами, а також якісно-сутнісними характеристиками; із зовнішнього боку насильство – це умисний, суспільно небезпечний і протиправний вплив, що здійснюється через психічне або фізичне посягання особою на інших осіб; насильство як форма примусу означає не тільки найвищий ступінь інтенсивності у застосуванні психічної та фізичної мускульної сили, а також інших примусових заходів.

2.2. Кримінологічне поняття насильства ширше, ніж кримінально-правове, оскільки містить, окрім кримінального впливу на іншу особу, і передкримінальний вплив на інших осіб.

Із кримінологічної точки зору, насильство – це вплив, що здійснюється для досягнення своїх цілей особою на організм і (або) психіку іншої особи, в результаті якого заподіюється шкода (або створюється реальна загроза завдання такої шкоди): життю, здоров'ю, честі, гідності та іншим правам, свободам та інтересам іншої особи, що охороняються і (або) забезпечуються нормами права, і (або) існують відповідно до моральних вимог, звичаїв суспільства, і (або) себе.

Кримінологічними ознаками насильства є: наявність як суб'єкта впливу особи; сприяння реалізації усвідомлених або несвідомих цілей суб'єкта впливу; спрямованість на організм і (або) психіку іншої особи, самої себе; заподіяння цим впливом шкоди (створення реальної загрози заподіяння шкоди) свободам та інтересам іншої особи і здоров'ю самого посягача.

2.3. Під насильницькою злочинністю пропонується розуміти історично мінливе, соціальне та кримінально-правове явище, яке становить систему форм кримінального насильства, що існує в певний час, на певній території і має властиві їй кількісні та якісні показники.

2.4. Формою кримінального насильства є умисний злочин, який містить ознаки такого насильства або в диспозиції кримінально-правової норми, або (і) у фактичній характеристиці вчиненого діяння, і в якому насильство виступає як елемент мотивації або як спосіб досягнення мети, або який орієнтований на вчинення злочинів із застосуванням насильства (забезпечує вчинення насильства).

2.5. Обґрунтовано думку, що насильницький вчинок, насильницька поведінка та насильницька діяльність – це різновиди насильницької активності, що проявляються у формі діяння.

2.6. Доводиться, що шкода від насильства повинна зводитись до фізичного, психічного, сексуального та економічного пригнічення. Тому, залежно від об'єкта посягання, виокремлено такі види кримінального насильства, як фізичне та психічне, а також комбіновані (поєднані) види – сексуальне та економічне насильство, які можуть бути їхніми складовими;

– фізичне насильство – умисне порушення фізичного здоров'я чи посягання на життя (фізичні блага), сутність якого полягає у завданні однією особою іншій побоїв, тілесних ушкоджень, незалежно від їхньої тяжкості, позбавлення волі чи заподіяння смерті;

– термін «психічний» стосується як способу, так і предмета та об'єкта впливу, а також тих змін, які вони викликають у психіці людини. Тому під поняттям психічного насильства розуміємо умисний вплив, пов'язаний з дією однієї особи на психіку іншої шляхом інформаційного психічного впливу, яким може завдаватися або завдається шкода фізичному чи психічному здоров'ю, економічній незалежності чи сексуальним благам;

– сексуальне насильство (як вид комбінованого (поєднаного) насильства) – це насильницьке посягання однієї особи на статеву свободу, статеве здоров'я чи статеву недоторканність іншої особи, що здійснюється всупереч її волі;

– під економічним насильством (як видом комбінованого (поєднаного) насильства) пропонується розуміти умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, зумовити економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я. Економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів людини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Віднесення економічного насильства до категорії кримінального

обумовлене настанням певної шкоди, яка варіює від економічного пригнічення до настання смерті.

2.7. Критерії класифікації кримінальної насильницької поведінки за способом впливу на об'єкт посягання мають важливе наукове та практичне значення. Адже виокремлення її видів полегшить роботу науковців у подальшому дослідженні проявів (форм) кримінальної насильницької поведінки, що виступає динамічним явищем та постійно охоплює дедалі нові сфери суспільних відносин. У практичній площині виділення фізичного, психічного та комбінованих (поєднаних) видів – економічного та сексуального – насильства дозволить диференціювати практичним працівникам усю наявність кримінальної насильницької поведінки, а відтак, полегшить профілактичну роботу підрозділів органів внутрішніх справ та інших суб'єктів запобігання.

2.8. Здійснено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильницькі діяння. Особою, яка вчиняє насильницькі діяння, слід вважати людину із сукупністю істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених психологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницького посягання та надають її вчинкам характеру підвищеної суспільної небезпеки. Доведено взаємозалежність мотиву насильницького злочину і різновиду кримінально-насильницької поведінки.

2.9. Здійснено віктимологічний аналіз осіб, які є жертвами кримінальних насильницьких дій. Для жертв кримінально-насильницьких дій характерна наявність певного комплексу соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, поява яких за певних обставин детермінує їхню типову поведінку і пов'язану з цією поведінкою більшу ймовірність, ніж в інших осіб, стати жертвою кримінально-насильницької поведінки.

Доведено, що спосіб життя жертви створює відповідні передумови для віктимізації її власної поведінки. За результатами досліджень, до об'єктивних ознак, які дають змогу з достатньо високим ступенем вірогідності визначити можливу жертву насильницьких злочинів, належать: зловживання алкоголем чи наркотиками; побутові конфлікти; ухилення від суспільно корисної праці, безцільне проведення часу; схильність до скандалів, бійок; рецидиви конфліктів із одними і тими ж особами з тенденцією до їх вирішення насильницьким способом; факти погроз застосування сили, сварок із сусідами, родичами, їх побиття; несвоєчасне реагування співробітників органів внутрішніх справ на повідомлення про конфлікти; відсутність належного обліку осіб, які через свою поведінку можуть стати жертвами насильницьких злочинів; недостатня професійна та психологічна підготовленість осіб, які здійснюють віктимологічну профілактику.

2.10. Аналіз проблеми детермінації насильницької поведінки як соціального явища сформував переконання, що оцінка одних явищ як причин, а інших – як умов, завжди матиме відносний характер.

За змістовною характеристикою усі взаємозв'язки між злочинцем та жертвою можна поділити на зв'язки родинно-побутового та професійно-випадкового характеру. Водночас вчинення насильницьких злочинів може відбуватися за відсутності будь-яких соціальних зв'язків.

2.11. Розглядаючи взаємозв'язок і взаємодію особистості з різними чинниками буття, найбільш ефективною та перспективною є класифікація причинного комплексу кримінальної насильницької поведінки за трьома взаємопов'язаними рівнями: перший рівень – соціальне середовище (макросередовище) загалом; другий – безпосередні чинники формування особистості (мікросередовище) і третій – сама особа, яка взаємодіє з конкретною життєвою ситуацією. Тобто причини й умови кримінальної насильницької поведінки слід розглядати на загальносоціальному (філософському), конкретно-соціальному та індивідуальному рівнях.

2.12. Відстоюється позиція, що виникнення умов та причин високої латентності насильницьких злочинів пов'язане з трьома групами обставин: а) обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельна діяльність винного щодо приховування злочинного посягання і т. ін.); б) обставини, пов'язані з поведінкою потерпілих, свідків, очевидців (з тих чи інших мотивів зазначені особи не повідомляють відповідним органам про вчинені злочини); в) обставини, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (відсутність належної реакції з їхнього боку на виявлену інформацію про вчинення насильства, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку вчинених злочинів, випадки приховування від обліку вчинених злочинних посягань, випадки помилкової кваліфікації вчиненого злочину як адміністративного, цивільно-правового і дисциплінарного впливу, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їх можливостей та ін.).

2.13. Обґрунтовано думку, що заходи щодо зниження проявів кримінальної насильницької поведінки стосуються різних сфер суспільного життя. За цією ознакою вони можуть бути класифіковані на такі групи: заходи у сфері виховання правосвідомості громадян; заходи у соціальній сфері; заходи у державно-політичній сфері; заходи у сфері нормотворчої діяльності; заходи у правоохоронній сфері.

2.14. Кримінально-правова політика щодо недопущення проявів насильницької поведінки – науково обґрунтований напрям діяльності органів державної влади та громадськості, що полягає у визначенні основних напрямів,

цілей і засад впливу на насильницьку злочинність, у регулюванні практики їх застосування, розробці й реалізації заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини і громадянина та запобігання насильницькій поведінці засобами кримінального права.

Далеко не всі аспекти багатогранної діяльності суб'єктів щодо запобігання злочинам та іншим правопорушенням, що піддаються правовій регламентації, закріплені та регулюються правом. Для усунення зазначених недоліків запропоновано розробити і прийняти Закон про профілактику правопорушень (злочинів).

3. Для розвитку теорії кримінального права, подальших наукових досліджень та для юридичної освіти, зокрема під час вивчення курсу криминології та кримінального права України, мають практично-прикладне значення такі, отримані в дисертації, результати:

3.1. Аналіз кримінального законодавства інших держав у межах проблеми кримінальної насильницької поведінки у сфері сімейно-побутових відносин дав можливість виявити певні тенденції щодо спроби комплексного вирішення цієї проблеми – диференційований підхід до покарання та притягнення до відповідальності за насильство в сім'ї: а) встановлення обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин, що склалися у сімейних відносинах; б) виокремлення у самостійний спеціальний склад злочинів, які вчиняються проти членів сім'ї; в) встановлення нових меж покарання за ці діяння; г) розвиток ідей відновлювального правосуддя і розширення можливостей застосування альтернативних до кримінального переслідування заходів впливу на осіб, які вчинили нетяжкі злочини проти членів своєї сім'ї.

Обґрунтовується пропозиція щодо ширшого застосовування за вчинення деяких насильницьких злочинів альтернативних до кримінального покарання заходів державного примусу, наприклад, деяких видів адміністративно-караних стягнень, або внести їх до категорії «додаткових», використовуючи при цьому зарубіжний досвід.

Це може бути примусове проходження лікування за рахунок винної особи, яка має підвищений рівень агресивності та вчинила злочин насильницького характеру, спеціальних «тренувальних» курсів соціальних навичок спілкування та взаємодії з іншими громадянами тощо.

3.2. Підтримано та розвинуто пропозицію, що для підвищення ефективності реагування на інформацію про вчинення насильства в сім'ї, про хуліганські прояви у квартирах і гуртожитках, заподіяння тілесних ушкоджень, завдання побоїв, вчинення мордування та про погрози вбивства доцільно у чергових частинах органів внутрішніх справ створювати постійно діючі спеціалізовані групи. Позитивно вплинути на якість роботи із запобігання злочинності може закріплення індивідуальної відповідальності суб'єктів

запобігання за її результатами. Необхідно суттєво посилити оперативну взаємодію між суб'єктами запобігання та налагодити чітку координацію їхніх дій. Доцільно започаткувати систему заохочень у правоохоронних органах за результатами попереджувальної роботи. Слід активніше залучати до такої діяльності громадськість, органи місцевого самоврядування, окремих громадян.

3.3. Запобігання насильству, що здійснюють органи внутрішніх справ, – це комплекс заходів, спрямованих на: виявлення, нейтралізацію або усунення причин насильницької поведінки, її окремих видів та форм, а також умов, що її породжують (загальна профілактика); здійснення попереджувального впливу на осіб, поведінка яких свідчить про схильність до насильницьких проявів, а також позитивного впливу на їхнє найближче оточення (індивідуальна профілактика).

Спеціально-кримінологічні заходи щодо запобігання насильницькій злочинності полягають: у виявленні й усуненні обставин, що сприяють вчиненню агресивних зазіхань на життя, здоров'я, гідність осіб; у забезпеченні ефективної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ щодо запобігання насильницьким злочинам та їхнього припинення; в оздоровленні ситуації й обстановки в окремих мікрорайонах і соціальних групах (особи, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, повії), найбільш уражених асоціальними проявами; у пропаганді правових знань серед прошарку населення, схильного до вчинення насильства; у досягненні цілей системи кримінальної юстиції.

Обґрунтовано необхідність запровадження тимчасового чи постійного статистичного обліку деліктогенних і криміногенних сімей, від яких можна очікувати вчинення внутрішньосімейних злочинів насильницького характеру.

Зміст індивідуального запобігання злочинам із насильницькою спрямованістю полягає: у виявленні джерел і каналів негативного впливу на конкретних осіб, коли у них ще не відбулася суттєва деформація ціннісних орієнтацій і не сформувалися мотивації їхньої насильницької поведінки; у запобіганні негативним впливам до того, як під їх дією свідомість людини буде вражена асоціальними поглядами, і на їхній основі виникнуть та зміцняться злочинні мотиви; у здійсненні попереджувально-виховних заходів щодо осіб, у поведінці яких виявляються небезпечні тенденції до вчинення будь-яких злочинних проявів насильницького характеру.

До таких, зокрема, належать індивідуально-виховні заходи, що полягають у наданні медичної допомоги у центрах медико-соціальної реабілітації; у встановленні опіки та піклування; у направленні у загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації неповнолітніх; у застосуванні до

осіб, які вчиняють правопорушення, цивільно-правових, адміністративних та примусових заходів виховного характеру; у реалізації оперативно-розшукової інформації про осіб, які готують або задумують злочин, з метою вжиття необхідних заходів для схиляння до відмови від завершення злочину та недопущення настання шкідливих наслідків; у спостереженні за поведінкою певних категорій осіб (умовно засуджених та ін.) з метою запобігання застосуванню насильства; у контролі за дотриманням особами, звільненими з місць позбавлення волі, норм, установлених із метою недопущення з їхнього боку повторних злочинів.

4. У процесі дослідження одержано також результати, спрямовані на подальше вдосконалення законодавства з метою забезпечення належної ефективності правового забезпечення боротьби з кримінально-насильницькою поведінкою особи. В роботі обґрунтовано доцільність:

4.1. У термінологічному розділі Загальної частини КК України законодавчо визначити поняття «насильство», «фізичне насильство», «психічне насильство», «сексуальне насильство», «економічне насильство» з огляду на відсутність законодавчого визначення зазначених понять, що призводить до неоднозначного і довільного їх тлумачення у диспозиціях норм Особливої частини КК України. Відповідно, зникне необхідність зазначення у ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» уточнення щодо вживання цих термінів тільки «до цілей цього закону».

4.2. Внести зміни до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який диференціює фізичне, економічне, сексуальне та психологічне насильство, шляхом доповнення наявного терміна «психологічний» терміном «психічний», і далі за текстом, а також внести відповідні зміни до інших нормативно-правових документів, що визначають один із проявів насильницької поведінки терміном «психологічний».

4.3. Посилення кримінальної відповідальності у сфері сімейних відносин за допомогою конкретизації однієї з обставин, що обтяжують покарання, закріплених у ст. 67 Кримінального кодексу України, такою формою, як «вчинення злочину щодо члена сім'ї». А саме: доповнення п. 8 ст. 67 Кримінального кодексу України «Вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винуватого» словами «є членом сім'ї».

4.4. Окреслення правових положень щодо застосування деяких форм насильства (психічного, економічного) через внесення відповідних змін до КЗпП. Зокрема, статтю 5-1 «Гарантії забезпечення права громадян на працю» доповнити пунктом «7» «Держава гарантує працевдатним громадянам, які постійно проживають на території України...» і далі за текстом ... «правовий захист від порушення на виробництві гендерної рівності».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія / О.М. Гумін // Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 360 с.
2. Мельник П.В. Взаимодействие органов милиции и населения как криминологическая проблема: монография / П.В. Мельник, А.М. Гумин, Л.В. Терещенко. – Киев–Львов, 1999. – 216 с.

Наукові статті у фахових виданнях

1. Гумин А.М. Професіоналізм как основа авторитета работников милиции / А.М. Гумин // Вісник університету внутрішніх справ. – № 8. – 1999. – Харків. – С. 259–262.
2. Гумін О.М. Прояви девіантної поведінки у процесі здійснення насильницьких дій неповнолітніми (стан та динаміка) / О.М. Гумін, В.П. Мина // Митна справа. – 2002. – № 6. – С. 108–111.
3. Гумін О.М. Напрямки вдосконалення кримінального законодавства щодо протидії торгівлі людьми / О.М. Гумін // Митна справа. – 2004. – № 2. – С. 54–58.
4. Гумін О.М. Особливості індивідуальної профілактики кримінальної насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Наука і правоохорона. – 2009. – № 4. – С. 77–82.
5. Гумін О.М. Особливості попередження кримінальної насильницької поведінки підрозділами ОВС / О.М. Гумін // Юридична Україна. – 2009. – № 5 (77). – С. 99–105.
6. Гумін О.М. Класифікація кримінальної насильницької поведінки та її значення у криминології / О.М. Гумін // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України. – 2009. – № 3. – С. 286–294.
7. Гумін О.М. Насильницька та кримінальна насильницька поведінка як соціальне явище / О.М. Гумін // Митна справа. – 2009. – (частина 2). – № 4. – С. 25–31.
8. Гумін О.М. Зарубіжний досвід попередження побутового насильства / О.М. Гумін // Право. Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2009. – Випуск № 12. – (частина 2). – С. 355–359.
9. Гумін О.М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення / О.М. Гумін // Університетські наукові записки. Часопис

Хмельницького університету управління та права. – 2009. – Випуск № 2. – Право-Економіка-Управління. – С. 226–231.

10. Гумін О.М. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру / О.М. Гумін // Юридична Україна. Щомісячний правовий часопис. – 2009. – № 11–12. – С. 102–108.

11. Гумін О.М. Деякі аспекти запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи засобами права / О.М. Гумін // Південноукраїнський правничий часопис. Науковий журнал. – 2009. – № 3. – С. 30–33.

12. Гумін О.М. Проблеми наркотизму населення як передумови насильницької поведінки / О.М. Гумін // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць; Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2009. – № 4. – С. 140–146.

13. Гумін О.М. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання / О.М. Гумін // Вісник Академії Управління. – 2009. – № 4. – С. 97–107.

14. Гумін О.М. Проблеми інформаційного насильства в Україні / О.М. Гумін // Право і суспільство: науковий журнал. – 2009. – № 6. – С. 84–89.

15. Гумін О.М. Особливості детермінації насильницьких злочинів / О.М. Гумін // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 12–19.

16. Гумін О.М. Заходи із запобігання наркотизму як одному з основних чинників кримінальної насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 17–23.

17. Гумін О.М. Проблемні питання жертви насильницького злочину та її віктимності / О.М. Гумін // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2010. – № 1 (частина 2). – С. 3–8.

18. Гумін О.М. Запобігання наркотизму, як чинника кримінальної насильницької поведінки органами внутрішніх справ / О.М. Гумін // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2010. – № 2 (частина 2). – С. 88–94.

19. Гумін О.М. Дослідження кримінальної насильницької поведінки особи в історичному розрізі суспільства / О.М. Гумін // Митна справа. – 2010. – № 3. – С. 175–180.

20. Гумін О.М. Особливості кримінологічного аналізу жертв насильницьких злочинів / О.М. Гумін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Науково-теоретичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 83–92.

21. Гумін О.М. Перспективи використання ЗМІ у запобіганні насильницькій поведінці особи / О.М. Гумін // Науковий вісник

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2010. – № 1 (47). – С. 177–185.

22. Гумін О.М. До питання про використання можливості запобігання насильницькій поведінці особи ЗМІ / О.М. Гумін // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права: збірник наукових праць в галузях економіки, правознавства, філософії, журналістики та інформатики. – 2010. – № 4. – С. 230–233.

23. Гумін О.М. Особливості спеціально-кримінологічної та індивідуальної профілактики кримінальної насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 24–28.

24. Гумін О.М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальної насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – Харків, 2010. – С. 122–131.

Інші публікації, які додатково відображають зміст дисертації

1. Гумін О.М. Насильство у сім'ї: проблеми та шляхи їх вирішення / О.М. Гумін // Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17–18 квітня). – 2000. – С. 118–123.

2. Гумін О.М. Деякі напрямки вдосконалення кримінального законодавства щодо протидії торгівлі людьми / О.М. Гумін // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України. Додаток (матеріали науково-практичної конференції «Кримінальний кодекс України 2001 року (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)» (4–5 квітня, 2003). – № 2 (1). – 2003. – С. 157–162.

3. Гумін О.М. Аналіз криміногенних факторів, що впливають на рівень насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Кримінальний кодекс України 2001 року (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства): матеріали науково-практичної конференції (6–7 квітня, 2004). – С. 116–1125.

4. Гумін О.М. Правові засади використання ЗМІ у запобіганні насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // Тези доповідей учасників звітної науково-практичної конференції юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, 14 травня 2007 р.

5. Гумін О.М. Напрямки удосконалення кримінально-процесуального законодавства в процесі розслідування злочинів, пов'язаних з насильством щодо неповнолітніх / О.М. Гумін // Удосконалення правового регулювання провадження досудового слідства: матеріали круглого столу. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 22 травня 2008 р.

6. Гумін О.М. Напрямки удосконалення фахової підготовки слідчих у вищих навчальних закладах МВС України / О.М. Гумін // Фахова підготовка слідчих: актуальні проблеми та перспективи удосконалення: матеріали науково-практичної конференції. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 6 червня 2008 р.

7. Гумін О.М. Криміналістична характеристика умисних вбивств, вчинених особами жіночої статі / О.М. Гумін // Особливості розкриття та розслідування підрозділами ОВС злочинів проти життя та здоров'я і суміжних злочинів: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 19 листопада 2009 р.

8. Гумін О.М. Особливості методики розслідування злочинів, пов'язаних з насильством / О.М. Гумін // Особливості розкриття та розслідування підрозділами МВС України злочинів проти життя та здоров'я особи: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 27 листопада 2009 р.

9. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка як негативне соціальне явище / О.М. Гумін // Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь». – Кишинев, 2010. – С. 37–43.

АНОТАЦІЯ

Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011.

У дисертації розкрито основні теоретико-прикладні аспекти кримінальної насильницької поведінки особи, з'ясовано систему та зміст деліктних і криміногенних чинників, що обумовлюють кримінальну насильницьку поведінку. На основі проведеного комплексного вивчення та аналізу дослідження з'ясовано і обґрунтовано кримінально-правове та кримінологічне визначення поняття «насильства», виокремлено його ознаки.

Здійснено класифікацію видів кримінального насильства як фізичного та психічного, так і комбінованого (поєднаного) – сексуального та економічного насильства, які можуть бути їхніми складовими, а також запропоновані авторські визначення.

Проаналізовано окремі складові елементи кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильницькі діяння, та жертви насильницьких злочинів

(стан, структура, динаміка, географія, мотиви та ін.); визначено найбільш властиві риси таких осіб та узагальнено їхню характеристику.

Охарактеризовано сучасну насильницьку злочинність в об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Звернено увагу на специфічні прояви латентної насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин. Сформульовано нові за змістом положення щодо детермінант кримінальної насильницької поведінки та сформовані на основі цього дієві шляхи діяльності ОВС щодо запобігання насильницьким злочинам.

Ключові слова: насильство, кримінальна насильницька поведінка особи, фізичне, психічне, сексуальне та економічне насильство, детермінанти, особа, яка вчиняє насильство, жертва, латентність, запобігання, органи внутрішніх справ.

АННОТАЦИЯ

Гумин А.М. Криминальное насильственное поведение личности: теоретико-прикладные аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2011.

В диссертации раскрыты основные теоретико-прикладные аспекты уголовного насильственного поведения лица, влияние деликтных и криминогенных факторов на его формирование. На основе проведенного комплексного изучения и анализа исследования раскрыто и обосновано уголовно-правовое и криминологическое определение понятия «насилия», выделены его признаки. Предлагается новое понятие насилия, которое определяется как умышленное, общественно опасное и противоправное влияние, осуществляемое путем психического или физического посягательства лицом на других лиц, в результате которого причиняется вред или создается реальная угроза жизни, здоровью, чести, достоинству и другим правам и свободам граждан, гарантированным Конституцией Украины и охраняющимся уголовным законом. Охарактеризована современная насильственная преступность в объективном и субъективном аспектах с использованием статистических показателей, а также по материалам эмпирических исследований.

Аргументировано положение о том, что насильственный поступок, насильственное поведение и насильственная деятельность – это разновидности насильственной активности; осуществлена классификация насильственного поведения: в зависимости от способа воздействия на объект посягательства; по критерию качественных различий; по критерию реализации насильственного намерения; по критерию активности действий.

Осуществлена классификация видов криминального насилия как физического и психического, а также комбинированного (совмещенного) – сексуального и экономического насилия, которые могут быть их составляющими, а также дано их определение. В частности, под сексуальным насилием следует понимать насильственное посягательство одного лица на половую свободу, половое здоровье или половую неприкосновенность другого лица, осуществляемое вопреки воле последнего; экономическое насилие представляет собой умышленное незаконное лишение или ограничение одним лицом имущественных прав другого лица, на которые пострадавший имеет предусмотренное законом право, что может привести к его смерти, вызвать экономическую зависимость, нарушение физического или психического здоровья.

Проанализированы отдельные составные элементы криминологической характеристики лица, совершающего насильственные действия, а также жертвы насильственных преступлений (состояние, структура, динамика, география, мотивы и др.); определены наиболее существенные черты таких лиц и дана их характеристика.

Обращено внимание на специфические проявления латентной насильственной преступности в сфере семейно-бытовых отношений. На основании этого внесены предложения об усовершенствовании механизма статистического учета деликтогенных и криминогенных семей, а также типичных внутрисемейных преступлений насильственного характера.

Обоснована целесообразность и необходимость создания специального государственного фонда для выплаты компенсации пострадавшим от насильственного поведения, а также создание центров по оказанию социальной помощи жертвам насилия и введение в высших учебных заведениях всех форм подчинения специальных курсов по преодолению насильственного поведения, используя международный опыт решения этой проблемы.

Утверждается, что кроме наказания, предупредительный потенциал имеют такие формы принудительного уголовно-правового воздействия, как в частности, принудительные меры воспитательного и медицинского характера, ограничения, применяемые для осужденных с испытанием и т.п.; а также институты и нормы уголовного права поощрительного характера: нормы о добровольном отказе, необходимой обороне, задержании преступника, случаи условного освобождения от уголовной ответственности и т.п. (в частности, предложено решение ряда важных вопросов путем внесения соответствующих изменений в УК, КоАП, КЗоТ Украины).

Использованы положительные тенденции в развитии уголовного зарубежного законодательства и практике профилактического воспитательного воздействия на лиц, склонных к насильственным проявлениям, в украинской

законодательной и правоприменительной деятельности. Проведен всесторонний анализ места и роли органов внутренних дел в данном направлении.

Ключевые слова: насилие, уголовное насильственное поведение лица, физическое, психическое, сексуальное и экономическое насилие, детерминанты, лицо, совершающее насилие, жертва, латентность, предотвращение, органы внутренних дел.

ANNOTATION

Gumin O.M. The Criminal Violent Conduct of Person: Teoretiko-Applied Aspects. – Manuscript.

Dissertation for the Doctor in Law degree on specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal – Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2011.

In dissertation the basic are exposed teoretiko-applied, the system and maintenance of deliktikh and kriminogennikh factors which stipulate the aspects of criminal violent conduct of person criminal violent conduct is found out. On the basis of the conducted complex study and analysis of research kriminal'no-pravove and criminology determination of concept «violences» is found out and grounded, his signs are selected. Classification is carried out of types of criminal violence as physical and psychical, and also combined (united) – sexual and economic violence, which can be their constituents, and also their determination is given.

The separate component elements of description of criminology of person, which accomplishes violent actions, and victims of crimes of violence, are analysed (state, structure, dynamics, geography, reasons, but other); certainly the most peculiar lines of such persons and their description is carried out.

Modern violent criminality is described in objective and subjective aspects. Appeal attention on the specific displays of latent violent crime in the field of domestically domestic relations. New on maintenance positions are formulated in relation to determinant of criminal violent conduct and the effective ways of activity of OVS are formed on the basis of it in relation to prevention of crimes of violence.

Key words: violence, criminal violent conduct of person, physical, psychical, sexual and economic violence, determinants, person, which accomplishes violence, victim, latentness, prevention, organs of internal affairs.

Підписано до друку 12.03.2011 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. 40-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.